

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ЗАХИСТУ СВОБОДИ СЛОВА У ПЕРІОД ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF INTERNATIONAL PROTECTION OF FREEDOM OF SPEECH DURING THE ARMED CONFLICTS AND ITS IMPACT ON THE INTERNATIONAL RELATIONS' DEVELOPMENT

Волченко Н.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин

Сумський національний аграрний університет

Клецова Н.В., к.е.н., доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин

Сумський національний аграрний університет

Стаття присвячена здійсненню історико-правового аналізу міжнародного захисту свободи слова у період збройних конфліктів та формулюванню його значення для розвитку міжнародних відносин. Авторами здійснено дослідження історичних особливостей юридичного закріплення свободи слова. Визначено, що практика захисту свободи слова у США може вважатися провідною. Авторами встановлено, що сучасну міжнародну практику юридичного закріплення свободи слова прийнято асоціювати із прийняттям Загальної Декларації прав людини.

У роботі зроблено висновок про можливість обмеження свободи слова за потреби забезпечити національну безпеку (обороноздатність, захист суверенітету та територіальної цілісності, дотримання суспільного порядку та інших інтересів, що можуть бути поставлені під загрозу в період збройного конфлікту). Авторами зазначається, що балансування захисту та обмеження свободи слова повинно відповідати таким критеріям: законодавче встановлення максимально можливого обсягу дозволеної до оприлюднення та розголошення інформації; контроль з боку державних органів щодо рівня обізнаності суспільства відповідно до мети забезпечення національної безпеки; шкода від розголошення інформації більша, ніж втрата інтересів внаслідок обмеження свободи слова.

Рішення щодо обмеження свободи слова має бути виваженим та обґрунтованим. Для виправдання обмеження свободи слова необхідною є відповідність тестовим критеріям. Обмеження повинні вводитися виключно на основі вмотивованого та аргументованого висновку щодо можливого негативного впливу реалізації права свободи слова. Алгоритм формування такого висновку може виглядати таким чином: 1. Обмеження повинно бути виправдано метою (закріплено у законі). 2. Реалізація права на свободу слова повинна загрожувати суттєвою шкодою вказаній меті. 3. Шкода, яку може бути заподіяно вказаній меті, повинна бути вагомішою, ніж суспільний інтерес в отриманні інформації.

Заключна частина тесту повинна ставити у пріоритет суспільний інтерес. Даний суспільний інтерес може виходити за межі державного кордону. Участь держави у міжнародних відносинах характеризується двома протилежними напрямками діяльності. По-перше, державі необхідно відповідати вимогам системи, а по-друге, сформувати власний «імідж». І перше, і друге буде мати тісний зв'язок із захистом та дотриманням свободи слова в державі.

Ключові слова: свобода слова, інформація, інформаційна безпека, національна безпека, збройний конфлікт.

The article deals with the implementation of historical and legal analysis of international protection of freedom of speech in times of armed conflict and the formulation of its significance for the international relations' development. Authors study historical features of the legal consolidation of freedom of speech. It is determined that the practice of freedom of speech protection in the United States can be considered as leading. Authors find that the modern international practice of legal consolidation of freedom of speech is associated with the adoption of the Universal Declaration of Human Rights.

The article concludes that the possibility of freedom of speech restriction if necessary, is ensured by national security (defense, protection of sovereignty and territorial integrity, public order and other interests that may be threatened during an armed conflict). Authors note that balancing the protection and restriction of freedom of speech must meet the following criteria: legislative establishment of the maximum possible amount of information allowed for disclosure; control by public authorities on the level of public awareness of the purpose of national security; harm from disclosure greater than loss interests as a result of restrictions on freedom of speech.

The decision to restrict freedom of speech must be considered and reasoned. Compliance with the test criteria is necessary to justify restrictions on freedom of speech. Restrictions should be imposed solely on the basis of a reasoned opinion on the possible negative impact of the exercise of the right to freedom of speech. The algorithm for forming such a conclusion can be: 1. The restriction must be justified by the purpose (enshrined in law). 2. The exercise of the right to freedom of speech must jeopardize with substantial harm to that purpose. 3. Harm that may be caused to the purpose must be greater than the public interest in receiving information.

The final part of the test should prioritize the public interest. This public interest may go beyond the state border. The participation of the state in international relations is characterized by two opposite areas of activity. First, the state needs to meet the requirements of the system, and secondly – to form its own "image". Both the first and the second will be closely connected with the protection and observance of freedom of speech in the state.

Key words: freedom of speech, information, information security, national security, armed conflict.

Свобода слова у поточний період розвитку суспільства асоціюється із високим рівнем його самоорганізації, демократичністю устрою та прогресивністю розвитку. Свобода слова як одна із загальноновизнаних у глобальному масштабі свобод потребує особливої уваги з огляду на те, що інформаційне суспільство змінює вимоги не лише до каналів збору, обробки, розподілу, акумуляції інформації тощо, але і до її якості. Інформація – це зброя, яка може мати вирішальне значення у будь-якій ситуації. Для держави забезпечення захисту свободи слова свідчить про те, що вона є демократичною, правовою, соціально-орієнтованою, незалежною та суверенною. Все, що потрібно для того, щоб засвідчити можливість приєднатися у майбутньому до Європейського

Союзу. Цей стратегічний орієнтир для українського суспільства доводить актуальність уваги до свободи слова. Національні заходи захисту даної свободи безумовно повинні орієнтуватися на наявну дієву світову практику. Корегування необхідно зробити на те, що на території України продовжується збройний конфлікт. Цей факт породжує додаткову проблему: яким чином можна співставити та гармонізувати вимоги до забезпечення свободи слова і одночасне її обмеження за деякими питаннями, пов'язаними із національною безпекою.

Дослідження питання доступу до інформації з огляду на реалізацію права на свободу слова здійснювали такі дослідники, як І. Аристова, Р. Калюжний, А. Мельник [4],

А. Петришин, В. Речицкий, В. Серегин, Т. Слинко [2], П. Сухорольський [12] та інші. Обмеження свободи слова досліджувалися у працях таких науковців, як О. Заєць, Н. Ковальова, Б. Кормич, О. Москалюк [15] та інші. Нами здійснено спробу доповнити наявні дослідження розробкою теоретико-правових основ формування системи балансування захисту та обмеження свободи слова у період збройних конфліктів.

Метою статті є здійснення історико-правового аналізу міжнародного захисту свободи слова у період збройних конфліктів та формування його значення для розвитку міжнародних відносин.

Свобода слова як демократичний ідеал повинна бути позбавлена будь-яких урядових обмежень. Відповідна думка була проголошена ще за часів Стародавньої Греції [1]. В дослідженнях Т. Слинко зазначається, що вперше (13 лютого 1688 р.) юридичне закріплення терміну «свобода слова» відбулося у документі «Біль про права». В ньому визначалася свобода слова та дебатів у Парламенті, які не можуть стати приводом для переслідування та предметом розгляду в суді. Майже через століття вільні дискусії стали можливими і у пресі [2]. Країни Скандинавії надали юридичні гарантії свободи слова у вісімнадцятому столітті [3]. У 1789 р. Франція задекларувала своє ставлення до свободи слова. Тоді коли була прийнята перша поправка до Конституції (1791 р), свобода слова була беззаперечно проголошена у США як взірець демократичних процесів у суспільстві.

Досліджуючи концепції свободи вираження поглядів (ринку ідей, соціального обміну, суспільної користності, чотирьох цінностей, дихотомії висловлювань та дій, політичного процесу, індивідуальної самореалізації, релігійна концепція), дослідники говорять, що більшість із них виникла саме у США, де свобода вираження поглядів (свобода слова) є абсолютизована [4]. Але при цьому все одно визначається необхідність певного рівня контролю, координації та регулювання з боку держави в особі її основних інституцій.

Ми звертаємося до практики судів США, які намагалися пояснити значення свободи слова та трактували її у своїй практиці. Так, офіційна інтернет-сторінка судової гілки влади США містить пояснення, що взяті із рішень федеральних судів. Окрім того, що Перша Поправка визначає, що Конгрес не повинен приймати закони, що обмежують свободу слова, рішеннями Суду визначено, що свобода слова включає право не говорити (*West Virginia Board of Education v. Barnette*, 319 U.S. 624 (1943)); право використовувати певні образливі слова та фрази для передачі політичних міркувань (*Cohen v. California*, 403 U.S. 15 (1971)); право матеріально підтримувати політичні кампанії, виражаючи таким чином свою думку (*Buckley v. Valeo*, 424 U.S. 1 (1976)); право рекламувати комерційні товари та професійні послуги (*Virginia Board of Pharmacy v. Virginia Consumer Council*, 425 U.S. 748 (1976), *Bates v. State Bar of Arizona*, 433 U.S. 350 (1977)); право приймати участь у «символічних промовах», таких як спалення прапора на знак протесту (*Texas v. Johnson*, 491 U.S. 397 (1989); *United States v. Eichman*, 496 U.S. 310 (1990)) тощо [5].

Сучасну міжнародну практику юридичного закріплення свободи слова прийнято асоціювати із прийняттям Загальної Декларації прав людини (1948), стаття 19 якої захищає свободу думки та вираження поглядів. Це право включає свободу без перешкод дотримуватися своїх переконань; свободу знаходити, отримувати та поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами незалежно від державних кордонів [6]. Крім вищенаведеної Декларації, потрібно зазначити такі джерела міжнародного права, що гарантують захист свободи слова: Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Декларація про ліквідацію всіх форм

нетерпимості та дискримінації на основі релігії або інших переконань (1981 р.) тощо.

Міжнародні гарантії захисту свободи слова виходять за межі виключно національних інтересів. Проте виникає питання, що робити державі, коли свобода слова, що отримала міжнародні гарантії захисту, загрожує її національним інтересам, особливо тим, що входять до групи життєво важливих. Наприклад, заважає забезпеченню державного суверенітету чи загрожує територіальній цілісності держави. Зрозуміло, що свобода слова в абсолютному необмеженому вигляді призведе до проблем і всередині суспільства. Наприклад, очевидно є потреба у її обмеженні, якщо наявні висловлювання, що спричиняють агресію, підбурюють до дій, які можуть бути кваліфіковані як правопорушення, або взагалі порушують права інших суб'єктів. Обмеження повинні обов'язково бути закріплені у законах, мати чітке та загальнозрозуміле формулювання, щоб зменшити імовірність зловживання ними. Тобто можна зробити висновок про необхідність балансування свободи слова та її обмеження. Обмеження можуть задовольняти справедливі вимоги моралі, суспільного порядку, загального добробуту у демократичному суспільстві [6]. Найчастіше така потреба виникає у період збройних конфліктів. Звертаючись, знову таки, до Загальної Декларації прав людини, можемо говорити про необхідність дотримання таких обмежень як частини обов'язків людини перед суспільством (ч. 1, ст. 29).

Термін «збройний конфлікт» використовується у зв'язку із тим, що держави не бажають приймати на себе обмеження, що несе міжнародне гуманітарне право щодо стану війни. Тобто визначення ситуації як збройного конфлікту передусім має політичний характер. Три типи конфліктів визначаються міжнародним гуманітарним правом: міжнародні, інтернаціоналізовані, неміжнародні (національні) збройні конфлікти [7]. Значний вплив на міжнародні відносини мають всі три види, навіть національні, у зв'язку із високим рівнем глобалізації суспільства.

Будь-який збройний конфлікт – це «тест на витривалість» для національної безпеки. Поточні українські реалії довели, що потужного удару по національній безпеці можна завдати через інформаційні потоки та шляхом завдання удару саме по її інформаційному складнику. Так, наприклад, законодавець визначає потребу у приділенні уваги цьому складнику: «державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення ... інформаційної... безпеки... України» [8].

Проект Концепції інформаційної безпеки України містить таке тлумачення поняття: інформаційна безпека – це стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого запобігається завдання шкоди через неповноту, несвоєчасність і недостовірність поширюваної інформації, порушення цілісності та доступності інформації, несанкціонований обіг інформації з обмеженим доступом, а також через негативний інформаційно-психологічний вплив та умисне спричинення негативних наслідків застосування інформаційних технологій [9]. Стан захищеності може потерпати від загроз, які повинні бути усунені чи хоча б мінімізовані. Стаття 5 цієї концепції серед принципів забезпечення інформаційної безпеки визначає свободу думки і слова та вільне вираження своїх поглядів і переконань. Проте визначаються і можливі загрози розповсюдження та розвитку національного стратегічного контенту та інформації (ст. 8), що, на нашу думку, може стати наслідком неконтрольованої реалізації вищенаведеного принципу. Уведення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України» Указом Президента [10] дещо убезпечило інформаційне поле від негативних впливів і надало можливість обмеження свободи слова (законно) з метою протидії викликам «гібридної» війни.

Європейська практика свідчить про загальнорегіональне визнання того факту, що свобода вираження поглядів (свобода слова) може бути обмежена. Наприклад, за потреби захисту прав певних осіб, інтересів національної безпеки, охорони громадського порядку та добробуту, територіальної цілісності [11]. Перераховані приклади потреб та інтересів знаходяться під загрозою під час збройного конфлікту, що, знов-таки, доводять можливість обмеження свободи слова за таких обставин.

П. Сухорольський систематизує зобов'язання держави у системі забезпечення свободи вираження поглядів, що і означає свободу слова. Він виділяє такі групи: захист та охорона свободи слова від втручання третіх осіб; створення і підтримка належної інформаційної інфраструктури; забезпечення плюралізму в інформаційному просторі; надання доступу до певних видів інформації, що є у розпорядженні держави [12]. На нашу думку, держава у період збройного конфлікту буде насамперед обмежувати два останні складники, адже плюралізм певним чином може вплинути на авторитет державної влади,

а доступ до певних видів інформації може завдати шкоди питанням обороноздатності.

Підтвердженням цього висновку є положення Закону України «Про доступ до публічної інформації». У ст. 6 зазначаються види інформації (конфіденційна, таємна, службова), які мають обмежений доступ, а також визначено, що обмеження доступу до неї здійснюється в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Обмежується доступ до інформації, розголошення якої завдає істотної шкоди перерахованим вище інтересам. Шкода від оприлюднення такої інформації переважає суспільний інтерес в її отриманні [13]. Останнє речення свідчить про потребу балансу. Збалансована система обмеження свободи слова в період збройного конфлікту повинна, на нашу думку, задовольняти міжнародно-правовим вимогам її захисту для того, щоб держава залишалася визнаним «актором» у системі міжнародних відносин. Схематично збалансування захисту та обмеження свободи слова виглядає таким чином (рис. 1).

Спираючись на дослідження у сфері міжнародного і регіонального права, державної практики, загальних принципів права, визнаних спільнотою націй, було розроблено збірник «Міжнародні стандарти забезпечення свободи слова» [14]. В ньому сформульовано «тест» для виправдання відмови оприлюднення публічної інформації. На нашу думку, критерії, запропоновані в ньому, підходять і до ситуації щодо обмеження свободи слова. Тобто логічним є висновок, що обмеження повинні вводитися виключно на основі вмотивованого та аргументованого висновку щодо можливого негативного впливу реалізації права свободи слова. Алгоритм формування такого висновку може виглядати таким чином (рис. 2).

Москалюк О. зазначає, що розголошення інформації, а отже, і зняття обмежень зі свободи слова (з огляду на суспільний інтерес), пояснюється необхідністю громад-

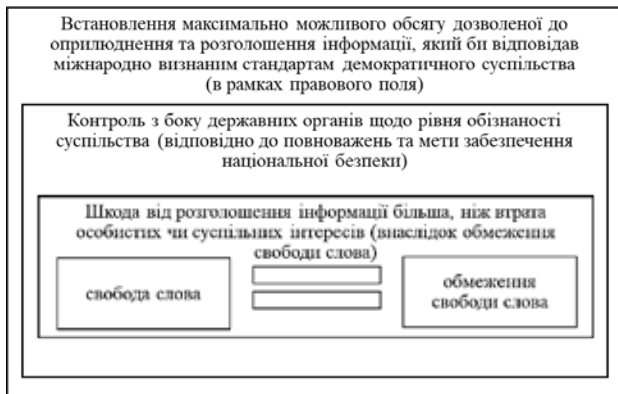

Рис. 1. Важелі балансування захисту та обмеження свободи слова за потреби захисту національних інтересів

Джерело: сформовано автором

Рис. 2. Алгоритм формування висновку щодо обмеження свободи слова

Джерело: сформовано автором на основі [14]

ського тиску з деяких питань, виявлення недоліків (різноманітних: політичних, економічних, воєнних, правових тощо) системи захисту держави в період збройного конфлікту, притягнення до відповідальності винних тощо [15]. Отже, заключна частина тесту повинна ставити у пріоритет суспільний інтерес. Цей суспільний інтерес може виходити за межі державного кордону. Участь держави у міжнародних відносинах характеризується двома протилежними напрямками діяльності. По-перше, державі необхідно відповідати вимогам системи, а по-друге – сформувати власний «імідж». І перше, і друге буде мати тісний зв'язок із захистом та дотриманням свободи слова в державі.

Ставивши за мету здійснення історико-правового аналізу міжнародного захисту свободи слова, ми у підсумку орієнтувалися на необхідність співставлення та гармонізації вимоги до забезпечення свободи слова. Очевидним є висновок про можливість її обмеження за деякими

питаннями, пов'язаними із національною безпекою. Такими як обороноздатність, захист суверенітету, територіальної цілісності, дотримання суспільного порядку та інших інтересів, що можуть бути поставлені під загрозу в період збройного конфлікту.

Поряд із питанням забезпечення свободи слова ставиться питання дотримання інформаційної безпеки держави. Їх балансування повинно відповідати таким критеріям: законодавче встановлення максимально можливого обсягу дозволеної до оприлюднення та розголошення інформації, контроль з боку державних органів щодо рівня обізнаності суспільства відповідно до мети забезпечення національної безпеки, шкода від розголошення інформації більша, ніж втрата інтересів внаслідок обмеження свободи слова. Рішення щодо обмеження свободи слова має бути виваженим та обгрунтованим, виправданим метою, якою в період збройних конфліктів виступає забезпечення національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Freedom of speech. History.com. Editors. Updated: May, 2019. URL: <https://www.history.com/topics/united-states-constitution/freedom-of-speech> (date of request: December 12, 2020).
2. Слинько Т. Еволюція права на свободу слова: сравнительно-правовой аспект. *Legea Si Viața*. 2017. September. P. 110–114.
3. Kitsuron Sangsuvan. Balancing Freedom of Speech on the Internet under International Law. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*. 2013. # 39/iss. 3. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/151516573.pdf> (date of request: November 20, 2020).
4. Мельник А. Свобода вираження поглядів: огляд основних концепцій. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 131–137.
5. What Does Free Speech Mean? Administrative Office of the U.S. Courts on behalf of the Federal Judiciary. URL: <https://www.uscourts.gov/about-federal-courts/educational-resources/about-educational-outreach/activity-resources/what-does> (date of request: December 24, 2020).
6. Universal Declaration of Human Rights. UN General Assembly resolution 217 A on 10 December 1948. Paris. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (date of request: December 25, 2020).
7. Chelimo Gertrude C. Defining Armed Conflict in International Humanitarian Law. *Inquiries journal*. 2011. Vol. 3 No. 04. URL: <http://www.inquiriesjournal.com/articles/1697/defining-armed-conflict-in-international-humanitarian-law> (date of request: November 15, 2020).
8. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 26.12.2020).
9. Проект Концепції інформаційної безпеки України. The OSCE official web-site. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/2/175056.pdf> (дата звернення: 20.12.2020).
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (дата звернення: 05.01.2021).
11. Свобода вираження мнень, законодавство о средствах массовой информации и диффамации. Справочное и учебное пособие для стран Европы. Media Legal Defence Initiative (MLDI), 2016. URL: https://ipi.media/wp-content/uploads/2017/01/FoE-MediaLaw-Defamation-RUS_WEB.pdf (дата звернення: 16.12.2020).
12. Сухорольський П. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів в умовах утвердження концепції позитивних обов'язків держави. *Український часопис міжнародного права*. 2015. № 1. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/30321/1/sukhorolskyi15.pdf> (дата звернення: 14.10.2020).
13. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 26.12.2020).
14. Збірник «Міжнародні стандарти забезпечення свободи слова». URL: <https://parlament.org.ua/2003/06/10/international-standarts-freedom-expression/> (дата звернення: 10.12.2020).
15. Москалюк О.В., Гнідо В.І. Право на інформацію в період збройних конфліктів. *Право і суспільство*. 2015. № 5(3). С. 121–126. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Pis_2015_5%283%29_24 (дата звернення: 10.01.2021).